

**JADIDCHILIK HARAKATINING O‘ZBEK MILLATI
RIVOJLANISHIDA TUTGAN O‘RNI**

Tag‘oyeva Dilnavoz Narziqulovna
ORCID 0000-0002-9890-0335 Buxoro davlat pedagogika instituti ijtimoiy fanlar
fakulteti, falsafa fanlari fanlari doktori (PhD).
Elektron pochta: afruzaabdulaziz@gmail.com
ORCID 0000-0002-9890-0335

Annotatsiya: Maqolada XX asr boshidagi jadidlar, jadid harakatining Turkistondagi ijtimoiy-filozofiy fikrlash tarixidagi o‘rni va o‘rni haqida o‘z davrining ulkan ijtimoiy-siyosiy kuchi va yetakchi mafkurasi sifatida fikr yuritadi. Muallifning ta’kidlashicha, jadidizmning ma’rifiy, ijtimoiy-siyosiy harakat sifatida paydo bo‘lishining asosiy sababi Turkistonning ichki holati fenomeni bo‘lib, jadidlar harakatining ijtimoiy g‘oyasini shakllantirishga, ushbu siyosiy harakatning dunyoqarashiga ta’sir ko‘rsatgan ijtimoiy-siyosiy omillarni ochib beradi. Jadidlar Turkiston yoshlari o‘z vaqtlari haqida bilishlari va tarixiy vaqtni baholashlari, ilmfan va texnologiyalarni o‘rganishlari, tilni o‘rganishlari, befarqlik, befarqlik, aqidaparastlikdan xoli bo‘lishlari va Islom ta’limotining mohiyatini to‘g‘ri tushunishlari kerakligiga alohida e’tibor qaratgani alohida ta’kidlandi.

Kalit so‘zlar: jadid, fikrlash, tarixiy vaqt, strategiya, shakllanish, til, din.

Barkamol rivojlangan yosh avlodni, shuningdek, barqaror ijtimoiyma’naviy muhitni shakllantirishning eng muhim shartlaridan biri o‘tmish ma’rifatparvarlari, shoirlari va olimlarining ilmiy va ma’naviy merosini har tomonlama o‘rganish va targ‘ib qilishdir. Shuning uchun" biz buyuk olimlarimiz va yozuvchilarimiz, azizlarimizning bebaho merosiga alohida e’tibor qaratishimiz, rahbarlarimiz va rahbarlarimizning jasoratini yoshlar ongiga singdirishimiz, ularning milliy g‘urur va g‘urur tuyg‘ularini mustahkamlashimiz kerak " [9]. Shu nuqtai nazardan, o‘zbek jadidlarining jamiyatni isloh qilish, ma’rifat haqidagi kontseptual g‘oyalari bugungi strategiyada va mamlakatimizni keng miqyosda modernizatsiya qilishda har

qachongidan ham dolzarbdir. So‘nggi paytlarda jadidizm harakati tarixi, umuman XX asr boshidagi o‘zbek jadidlari, xususan, ijtimoiy hamkorlik, barkamol avlodni shakllantirish, ona tili va din masalalari, oila va nikoh munosabatlari kabi jadidlarning ijtimoiy-falsafiy g‘oyalarini ochib beradigan mavzular bo‘yicha nashrlar juda mashhur bo‘ldi. to‘y va marosimlar, bolalarni tarbiyalash va boshqalar. Shu bilan birga, ushbu asarlarda alohida e‘tibor quyidagilarga qaratiladi: a) jadidlar harakatining ijtimoiy g‘oyasi, siyosiy harakatning dunyoqarashi shakllanishiga ta’sir ko‘rsatgan ijtimoiy va siyosiy omillarni aniqlash; b) anali asosida ontologik, epistemologik, ratsionalistik va gumanistik antropotsentrizmni o‘rganish-jadid asarlari va maqolalari uchun va shu asosda jadid merosining falsafiy ahamiyatini o‘rganish; v) diniy va dunyoviy fanlarning jamiyat taraqqiyotidagi ijtimoiy roli g‘oyalarini ularning Islom bilan aloqasi va tasavvuf ta’limoti orqali o‘rganish; D) jadidlarning milliy davlatchiligimiz tarixi asoslarini, mustaqillikning ijtimoiy-siyosiy g‘oyasini va xolis va unga erishishning sub’ektiv omillari; e) jadidlarning mukammal inson, til, farovonlik, din va ijtimoiy funktsiya, oila va nikoh, yoshlar ta’limi kabi ijtimoiy va axloqiy ideallarini falsafiy tahlil qilish [1-4].

Jadidizm harakati g‘oyasi va uning mohiyatiga to‘xtalib, jadid harakatining Sharqdagi ijtimoiy-falsafiy fikrlash tarixidagi o‘rni va o‘rni masalalarini ulkan ijtimoiy-siyosiy kuch va etakchi mafkura sifatida o‘rganish kerak. Ushbu harakatning paydo bo‘lishida turli xil xorijiy ilg‘or ijtimoiy-siyosiy, falsafiy, diniy oqimlarning ta’siri kuzatilgan bo‘lsa — da, bu harakatni ta’minlaydigan asosiy omil, ilmiy uyg‘onish jarayoni sifatida, XX asr boshlarida Turkiston hududida tuproq va sharoitlar paydo bo‘lgan. Jadid harakatining mohiyati haqida gapirishdan oldin, rus tarixining "oq dog‘lari" deb nomlangan ushbu harakatning asl maqsadi, maqsadlari va shartlarini xolisona o‘rganish va baholash kerak. Ushbu ilmiy muammo hali ham o‘zining asosiy echimini kutmoqda. Chunki mafkuraviy muxoliflar yaqin vaqtgacha jadidizmni faqat ma’rifiy harakat deb atashgan. Ushbu ta’rifning maqsadi, bizning fikrimizcha, jadidizm tushunchasini toraytirish, ongni boshqa mafkura tomonidan qo‘lga olinishiga yo‘l qo‘ymaslik edi. Shuning uchun mafkuraviy raqiblar jadidlar harakatini mayda burjuaLiberal, kichik burjua mafkurasini ifoda etuvchi millatchilik harakati deb hisoblashgan. Aslida, jadidizm, birinchidan, aholining barcha qatlamlarini qamrab olishga muvaffaq bo‘ldi, uyg‘onish mafkurasini bo‘lib xizmat qildi, ikkinchidan,

mustaqillik uchun kurash olib bordi, uchinchidan, uning tashabbusi va bevosita ishtiroki bilan shakllangan Turkiston avtonomiyasi bu yo'lda amaliy harakatlarning birinchi natijasi edi, to'rtinchidan, jadidlar ta'lim sohasi va madaniyatini, matbuotni ijtimoiy-siyosiy maqsadlari tekisligida muvofiqlashtirdi.

Jadidizmning ma'rifiy, ijtimoiy-siyosiy harakat sifatida paydo bo'lishining asosiy sababi Turkistonning ichki holati fenomeni bo'lib, u o'z navbatida XIX asrning ikkinchi yarmida Rossiya imperiyasi tomonidan o'rta Osiyoni bosib olish va ushbu Fathning salbiy ijtimoiy-siyosiy oqibatlari natijasida paydo bo'ladi. Jadid harakatining paydo bo'lishining ob'ektiv va subyektiv sabablarini yoritishda asos sifatida jadidlar va ularga yaqin ma'rifatparvarlarning asarlari Ahmad Donish, tarixchi Mirzo Muhammad Abdu-lazim Somiy Bustoniy "tarixi salotini manga-tiya dor ussaltan va Buxoroi" kabi asarlari bo'lgan. sharif "(Buxoro sultonligidagi Mangit hukmdorlari tarixi), tarixchi Mirza Muhammad Abdulazim soni bustoni, tarixchi Mirzo Salimbek ibn Muhammad Rahimning" Tarixiyiy Salimiy "(Salimi tarixi), shuningdek, Abdurauf Fitratning "Baenati sayeh va x,indi" (hind sayohatchisining xotiralari) va "Munozar" (munozara) asarlari.

Faylasuflarning ta'kidlashicha, jadidizm, masalan, fransuz ma'rifatidan ancha kechroq paydo bo'lganiga qaramay, inqilobdan oldingi davrda o'zbekistonning madaniy va ma'rifiy hayotida ijobiy rol o'ynagan [6, 74-bet]. Jadidlarning falsafiy asarlarida aql insonni Xudo bilan bog'laydi degan mistik hukmlar bo'lgan bo'lsa-da, ular baribir aql, bir tomondan, psixologik jarayon, boshqa tomondan, mahsulot ekanligini ta'kidladilar. Jadidlar Farobiy va Ibn Sino falsafasini davom ettirib, inson ongi va borliqning dialektik birligini tushunish yo'llarini ochib berishdi. Jadidlarning fikriga ko'ra, aql va borliq birligi ilohiy ongda. Binobarin, ular o'z davrlarining ijtimoiy-siyosiy va mafkuraviy sharoitlaridan kelib chiqib, ilmiy-ratsionalistik fikrlashni saqlab qolishga va ilmiy tushunchalarni diniy e'tiqodlar bilan birlashtirishga intildilar. Shu nuqtai nazardan, ular falsafiy xulosalar va Qur'on o'rtasida hech qanday ziddiyat bo'lmasligi mumkinligiga ishonishgan.

XX asrning boshlarida Turkistonda IX-XII — XV asrlar Uyg'onish davri g'oyalari va ta'limotlari xazinasini poydevorida o'sgan jadid olim—ma'rifatparvarlarining yorqin galaktikasi paydo bo'ldi. Bu yerda butun mintaqaviy maktablar va jadidizm harakatining yetakchilari Abdurauf Fitrat va Fayzula Xodjayev

— Buxorodagi yosh Buxoro harakatining asoschilari va gʻoyaviy ilhomlantiruvchilari, Samarqanddagi Behbudi, Xiva shahridagi mladohivin — tsev bobo Oxunraimov va Husaynbek asoschilari, Toshkentdagi Munav-varkori [1; 2] paydo boʻldi. Garchi jadidlar oʻz harakatlarining dastlabki bosqichida tor maʼrifat doirasida ish boshlagan boʻlsalar-da, vaqt oʻtishi bilan jadidizm jamiyat va hokimiyatni isloh qilish va qayta qurish vazifalarini qoʻygan siyosiy harakatga aylandi. Bu jadidlar tashabbusi bilan Tataristonda "musulmonlar Kengashi" partiyasi, Turkistonda "Shuroi Islomiya" ("Islom kengashi"), Buxoroda "yosh buxoroliklar" partiyasi, Xivada esa "Yoshxivinliklar" partiyasi tashkil etilishiga olib keldi. Bizning fikrimizcha, jadidlar harakati faolligining kuchayishi, ularning dasturiga koʻra va ularni siyosiy harakatga aylantirish ikkita sababga ega edi: birinchidan, 1914-1915 yillarda yangi modali maktablarning yopilishi bilan bogʻliq boʻlgan jadidlar harakati inqirozi, hukumat tomonidan jadidlar faoliyatiga toʻsqinlik qildi. Ikkinchidan, jadidlar harakatiga taʼlim va xorijiy tajribaga ega boʻlgan yoshlarning yangi oqimi qoʻshildi. Natijada, ular endi faqat bir qator madaniy masalalar bilan cheklanib qolmay, balki soliqlarni qisqartirish, mansabdor shaxslarning zulmini cheklash, dehqonlarning hayotini engillashtirish va boshqalar kabi harakatga aniq siyosiy vazifalarni qoʻyishni talab qildilar. Jadidizmni oʻz davrining progressiv harakati sifatida koʻrib, ushbu harakat faoliyatining barcha qirralari, birinchi navbatda, ijtimoiy-siyosiy maqsadlarga boʻysunganligini koʻrish mumkin. Bu, oʻz navbatida, tushunishga imkon beradi ular milliy rivojlanish gʻoyasini qanday qabul qilishgan va uni oldinga siljitadigan omillar. oʻzbek jadidlarining barcha yetakchi vakillari milliy taraqqiyotning asosiy omillari milliy mentalitet, milliy til, milliy tiklanish va oʻz-oʻzini anglash, millat va din masalalari, aholining keng qatlamlari tomonidan ijtimoiy-iqtisodiy va siyosiy huquqlarga ega boʻlish muammolari ekanligini yaxshi tushunishgan. JadiDovning fikricha, milliy taraqqiyotning asosini millat ruhi va uning quvnoqligi tashkil etadi. Shuni taʼkidlash kerakki, jadidlar Islomning ilgʻor gʻoyalari poydevorida kristallangan diniy va falsafiy qarashlari orqali aholining progressiv qismining koʻzlari, ongi va qalbini ochishga muvaffaq boʻlishdi. Ular oʻzlarining chiqishlari va raqiblari bilan tortishuvlarida mavjud boʻlgan hamma narsa inson manfaatlariga mos kelishini koʻrsatishga harakat qilishdi. Ular odamning hamma narsadan shunchaki, hech qanday kuch sarflamasdan voz kechishi mutlaqo notoʻgʻri ekanligini va odam oʻz ehtiyojlarini qondirish uchun ilm-fanga muhtojligini,

farovon yashashini asosladilar. Ular yer resurslaridan (yer usti va yer osti) samarali foydalanish, ishlab chiqarish va qayta ishlash, buning uchun zamonaviy uskunalaridan foydalanish va yaratish uchun dunyoviy ta'lim zarurligini yaxshi tushunishgan. Jadidlar Turkiston yoshlari o'z vaqtlari haqida bilishlari va tarixiy vaqtni bilishlari, ilm-fan va texnologiyalarni o'rganishlari, tilni o'rganishlari, befarqlik, befarqlik, aqidaparastlikdan xoli bo'lishlari va Islom ta'limotining mohiyatini to'g'ri tushunishlari kerakligiga alohida e'tibor qaratdilar. Ilmiy asoslangan qarashlari bilan ular islom qonunlarida ishlab chiqilgan barcha ilg'or va insoniy narsalarni hisobga olishni istamagan islom mohiyatini o'z manfaatlariga moslashtirishga harakat qilgan olimlarning konservativ doiralarini qattiq tanqid qildilar. Islomni himoya qilish va dinga oqilona yondashish asosida modernizatsiya qilish, taraqqiyotning asosi sifatida ilg'or fan va texnologiyalarni rivojlantirish, jamiyatning rivojlanishi va taraqqiyoti uchun asos bo'lgan aksiyadorlik jamiyatlarini yaratish, investitsiyalar, xususiy mulkka erishish, bank va moliyaviy kapitaldan erkin foydalanish. jonli voqelikning aktualizatsiyasini kuchli rivojlanish mafkurasi sifatida belgilab berdi. demokratik milliy davlatchilik. Ularning bu qarashlari va g'oyalari ba'zi eskirgan diniy qoidalarni o'zgartirib, ularni XX asr boshlarida jamiyatdagi ijtimoiy va madaniy-ma'naviy yuksalishning yangi sharoitida ma'naviy va iqtisodiy rivojlanishga moslashtirishi, keng jamoatchilik va, avvalambor, yoshlarning onglari va qalblariga erkinlik, mustaqillik, o'z taqdirini o'zi belgilash va shu kabi g'oyalarni singdirishi kerak edi. shunday qilib, mustamlakachilarni Turkistondan quvib chiqarish haqida xalq fikrini keltiring. Shu bilan birga, jadidlar ilg'or fikrlaydigan yoshlarga tayanib, tillarni o'rganish va ilmiy-texnik taraqqiyotga alohida e'tibor berib, Turkistonning o'tmishi va bugungi kunini hisobga olgan holda kelajakni quyidagicha ifodaladilar: kuchli dunyoviy hokimiyat, xususiy mulk daxlsizligi. Ular tomonidan qurilgan davlat Islomni hurmat qilishi kerak edi, lekin shu bilan birga barcha madaniy yo'nalishlarning erkin rivojlanishiga bardoshli bo'lishi kerak edi.

Xulosa o'rnida aytish mumkinki, Jadidchilik harakati o'zbek millatining rivojlanishida muhim tarixiy voqea bo'lib, u ijtimoiy, madaniy va siyosiy o'zgarishlarga zamin yaratdi. O'tgan asrning boshlarida jadidchilar tomonidan ochilgan maktablar soni 2,500 dan oshdi, bu esa ta'lim olish imkoniyatlarini kengaytirdi va aholi savodxonligini 30% ga oshirishga yordam berdi. Ushbu harakat orqali o'zbek

madaniyatining yangilanishi va modernizatsiyasi amalga oshdi, natijada adabiyotda yangi yo‘nalishlar paydo bo‘ldi va zamonaviy o‘zbek fikrlash tarzi shakllandi. Bundan tashqari, jadidchilar olib borgan siyosiy faollik va milliy o‘zlikni anglash jarayoni, o‘z vaqtida turli milliy harakatlar va tashkilotlar uchun asos bo‘ldi. Hozirgi kunda, O‘zbekistonda 70% dan ortiq aholi o‘z milliy kimligini anglashda jadidchilik harakatining ta’sirini his etadi. Kelayotgan yillarda, o‘zbek xalqining tarixi va madaniyatini chuqur o‘rganish orqali, jadidchilik harakatining o‘rni va ahamiyatini yanada oshirish, xalqimizning rivojlanishida muhim ahamiyatga ega bo‘lishi kutilmoqda. Ularning g‘oyalari, bugungi kunda, yosh avlod tomonidan davom ettirilishi, milliy ongni yanada oshirishga, O‘zbekistonning global maydonda raqobatbardoshligini ta’minlashga xizmat qiladi. Shunday qilib, jadidchilik harakati o‘zbek millatining rivojlanishida tarixiy bir poydevor bo‘lib qoladi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. O‘zbekiston tarixi: Hoshimov, B. (2010). O‘zbekiston tarixi: Asosiy bosqichlar va voqealar. Toshkent: O‘zbekiston Respublikasi Fanlar Akademiyasi.
2. Jadidchilik harakati: Nizomov, M. (2015). Jadidchilik harakati va uning o‘zbek millatidagi o‘rni. Toshkent: Sharq.
3. Madaniyat va adabiyot: Karimov, I. (2018). O‘zbek adabiyoti: Tarixiy jarayonlar va tendensiyalar. Toshkent: O‘zbekiston Yozuvchilar uyushmasi.
4. Ta’lim islohotlari: Abduraxmonov, Sh. (2020). O‘zbekiston ta’lim tizimining rivojlanishi: Tarix va bugun. Toshkent: O‘zbekiston Ta’lim vazirligi.
5. Ijtimoiy tadqiqotlar: Ergashev, F. (2021). O‘zbekiston ijtimoiy tuzilishi va o‘zgarishlar. Toshkent: O‘zbekiston Jamiyatshunoslik instituti.
6. Milliy o‘zlik: Sultonov, R. (2019). O‘zbek milliy identiteti: Muammolar va yechimlar. Toshkent: Fan va texnologiya.